

**ПРАВОВА ПРИРОДА РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН
У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Стаття покликана дослідити правову сутність такої засади кримінального процесуального права України, як розумність строків, здійснити аналітичне ототожнення засади та зокрема розумності строків досудового розслідування. Нормативне не врегулювання дефініційної бази предмету статті змушує звернутися до лексичного та філософського осмислення розумності як такої.

Ключові слова: *розумні строки, розум, розумність, засада, порушення прав людини, кримінальні процесуальні строки.*

Стаття призвана дослідити правову природу сутності такого принципу уголовного процессуального права Украины, как разумность сроков, осуществить аналитическое отождествление принципа и в частности разумности сроков досудебного расследования. Нормативное не урегулирование базы определений предмета статьи заставляет обратиться к лексическому и философскому осмыслению разумности как таковой.

Ключевые слова: *разумные сроки, разум, разумность, принцип, нарушения прав человека, уголовные процессуальные сроки.*

The article is intended to investigate the legal essence of the wisdom of time as a basis of criminal procedural law of Ukraine, in order to carry out the analytical identification of the principle and the prudence of the terms of pre-trial investigation. National law regulation of the article definitions base applies to the lexical and philosophical conception of reasonableness.

Key words: *reasonable terms, reason, wisdom, ambush, human rights violations, criminal procedural deadlines.*

Постановка проблеми. Покладаючи в основу кримінального процесу його засади, як нормативно закріплені основоположні ідеї галузі права, національне законодавство не дає визначення ані поняттю «засада», ані поняттю «розумність строків»; відсутні законодавчі правила визначення розумності строків, рівно як є незрозумілим допущення нерозумності строків, її наслідків.

Використання діалектичного методу дослідження, а також дефініційну базу таких споріднених до права сфер людських знань, як лексика та філософія, синтезуємо визначення розумності строків у кримінальному процесуальному розумінні, окреслюємо її у застосуванні до строків досудового розслідування.

Як відомо з положень статті 7 Кримінального процесуального кодексу України, розумність строків є однією із загальних засад кримінального провадження, яким повинні відповідати його форма та зміст [1].

Термін «засада» має визначення у лінгвістичному словнику [2]. Так, з лінгвістичної точки зору, засада – це:

- основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь;
- вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки;
- спосіб, метод здійснення чого-небудь.

Вірогідно вважаючи дефініцію «засада» стосовно кримінального провадження вже лінгвістично визначеною та загальнозрозумілою, законодавець не пояснює вкладуваний в неї зміст.

Натомість, засади кримінального процесуального права, рівно як і принципи права, неодноразово були предметом дослідження таких вчених, як Репешко П.І., Якуб М.Л., Михеєнко М.М., Савицький В.М., Томін В.Т. та інших.

З точки зору кримінального процесуального права, можливості його ефективного застосування в будь-якому законодавчому полі в умовах романо-германської правової сім'ї, будь-яка засада права, як основоположна ідея, як підґрунтя та дух будь-якої більш спеціальної норми права повинна бути обов'язково законодавчо закріплена. Такий підхід ми вважаємо правильним перш за все через невідворотність застосування тієї чи іншої засади учасниками кримінального провадження в умовах змагальності процесу. Адже застосування засад кримінального процесу на практиці виходячи з широкого розуміння та не спираючись на обов'язкову нормативну регламентацію призведе до хаосу у правозастосуванні, коли нормативно закріплені та ситуативно вигадані протилежними сторонами постануть у конфлікт з цілями закону та призведуть до знецінення права як такого.

З нашої ж точки зору, обов'язковою ознакою засади кримінального процесуального права має бути її зміст, який відображатиме основоположну ідею державного устрою, політичних строю та системи, місце людини і громадянина в державі і в країні, значення, реальна вага та захищеність прав людини, цінностей громадянського суспільства тощо. Теоретично, засада права, як така, не має бути нормою прямої дії в класичному розумінні, адже така норма права є максимально загальною. Засада права, як майдан, створює умови для розміщення, нібито, на собі більш спеціальних правових конструкцій, які опираються на підґрунтя, завдяки чому мають стійкість та силу витримати і врегулювати певні суспільні відносини. Такий своєрідний майдан, яким є засада права, повинен бути своєрідним, або суворим, критерієм оцінки відповідних норм права: будь-яка спеціальна, по відношенню до засади, норма права повинна відповідати умовам цієї засади, бути продовженням її змісту, духу та правової природи.

З огляду на викладене, приходимо до висновку про те, що засада кримінального провадження, рівно як і кримінального процесуального права, повинна бути законодавчо закріпленою загальною нормою права, яка встановлює загальні, спільні для всього галузевого права норми і правила або вихідні їх положення, які відображають державний устрій та покликані створити умови для такого врегулювання специфічних суспільних відносин таким чином, щоб декларовані політичною елітою цілі діяльності держави стали досяжними.

Такою засадою кримінального провадження є, зокрема, розумність строків. Відповідно до виведеного поняття засади права, норма права про необхідність додержання розумності строків є спільне для всього галузевого права правило, яке встановлює загальні, спільні та основні вихідні положення. Проте на цьому етапі постає неабияка проблема визначення поняття розумності строків. Як і у випадку визначення засади кримінального провадження, законодавець не пояснює вкладений сенс у дефініцію «розумність строків», а лише передбачає обов'язкові її ознаки. Так, розумні строки мають бути об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень; розумні строки не можуть перевищувати передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Але ж розумність, як і розумність строків, є вкрай неоднозначним поняттям, таким, що не може бути виміряне лінійкою, конкретно наявним або відсутнім. Будь-які критерії «розумності» строків не встановлені взагалі, що вимагає звернення до суміжної сфери людських знань.

Філософія – одна з найдавніших галузей людського пізнання та осмислення світу, що виникла у давніх цивілізаціях Сходу і Заходу приблизно в середині I-го тисячоліття до н.е. Здебільшого тлумачення як світоглядна форма знання, яка покликана засобами критичного аналізу існуючих знань і уявлень надати людині найперші життєві орієнтири та інтелектуальні засоби для вирішення життєвих завдань. Особливістю філософії постає її принципова спрямованість на розуміння та теоретичне осмислення найважливіших світоглядних питань: природи світу, людини, місця людини в світі, її можливостей, призначення, сенсу життя. Філософія є принципово людино центричним знанням, а тому знаменує собою прагнення людини взяти на себе свідому відповідальність за свою життєву долю. Як форма духовно-практичного освоєння світу, філософія перебуває в активних зв'язках із наукою, релігією, мистецтвом, правом, маючи з кожною із цих форм людської духовної діяльності як спільні, так і відмінні ознаки. В оцінці можливостей філософії стикаються дві крайні позиції: одна переконує в принциповій можливості раціонального прояснення усіх питань, що їх ставить філософія, інша подає філософію як форму прояснення та переведення у послідовне міркування деяких фундаментальних засад людського буття, най-

перших світових очевидностей та людських прозрінь. Останні характеризуються як принципи, припущення, постулати, як життєва мудрість [3].

Історично філософія виникає як критичне осмислення попередніх міфологічних світоглядних уявлень, проведення їх через теоретичний аналіз з метою підвищення їх виправданості та обґрунтованості, внаслідок чого філософіє включає у свій зміст особливі поняття (категорії) та окремі філософські дисципліни, спрямовані на вивчення найважливіших сфер буття (космосу, суспільної історії, людини, духовних і соціальних явищ, в тому числі права) [4].

Віднайдене в літературі визначення розуму свідчить, що це – вища можливість людини до раціонального світовідношення, яке забезпечує пізнання та перетворення дійсності [5].

Відповідно ж до іншого визначення, розумність – унікальна людська здатність, що проявляється у можливості людини вводити у зміст своєї свідомості усе, з чим лише вона може стикатися як зовні себе, так і в самій собі, але також і проводити зв'язок між численними дуже відмінними речами і явищами, знаходити підстави для їх оцінки (звичайно, далеко не завжди виправданої). Істотною ознакою розумності постає і те, що разом із зазначеним відбувається і фіксація самих актів розумності, що постає підставою для їх пізнання, змін та вдосконалення. Розумність передбачає те, що людина, як людина, живе і діє не стільки на основі найперших та набутих інстинктів та рефлексів, скільки на основі розвитку форм соціально-культурної діяльності. А оскільки інстинкти вже не виконують роль людського керманіча в житті, то вимагається поява такого способу зв'язків людини із дійсністю, який володітиме окресленими вище характеристиками. Одним з виявлень розумності постає здатність людини у полі свого інтелектуального споглядання вибудовувати ідеальні, еталонні виміри дійсності і на їх основі отримувати ключ для оцінок та вимірювань будь-чого. У своїй діяльності розумність наближена до логічності, раціональності. З давніх часів існує усталена традиція вважати розумність найвищою та найціннішою складовою та якістю людської психіки, проте в сучасній філософії поширене і критичне або навіть негативне до неї ставлення: стверджується, що вона протистоїть життю з його почуттєво-емоційними та несвідомими імпульсами, стандартизує людину, позбавляє її інтересу до найінтимніших сторін життя. При цьому припускається, що сама природа розумності принципово не спроможна виражати унікальне і неповторне, тобто найважливіше для людини [6].

Розум – мислення в тій формі, яка адекватно та у чистому вигляді здійснює та знаходить його загальну діалектичну природу, іманентний йому творчий характер. Зрозуміти розумову здатність суб'єкта як розумну – значить подолати дуалістичне протиставлення законів мислення та універсально-загальних визначень об'єктивної дійсності, охарактеризувати мислення не з точки зору тотожності законів мислення реальним категоріальним формам предметного світу, діяльно освоюваних людиною. Розум є надбання суспільства, людини як суб'єкта своєї культури. Розум має більшу, порівняльну з розсудком, визначеністю, логічною організованістю та суворістю. Його суворість виступає як суворість змістовного розуміння, як загально предметна, тобто така, що перетворюється в активну здатність суб'єкта лише тому, що вона адекватна об'єкту; вона не втрачається за межами формально впорядкованого знання, тобто не фрагментарна, а загальна; вона, далі, здійснюється не через підпорядкування понять ззовні диктованій формальній суворості викладення, а навпаки, підпорядковує поняттям формальну, мовно-термінологічну суворість, роблячи її необхідним допоміжним засобом. Розум діалектично знімає протилежність між готовим знанням та інтуїтивною формою творчого акту. На місце розумової дискурсивності, в якій істина-процес перетворюється в протилежний творчому руху застиглий результат. Розум ставить свою власну розумову дискурсивність. Остання є лише явним зображенням істини як руху по логіці самого предмету, як розгортання його понятійних визначень, Розум розсіює народжувану розсудком видимість, ніби конкретне та абстрактне суть специфічні атрибути суб'єкта, що по-знає, належні відповідно чуттєвості та мисленню, і виявляє в кожному понятті конкретне єдинство різноманіття. В той час, як розсудок вбиває спеціальне, надаючи самостійності абстрактно-загальному, розум є досягненням спеціального. Розум ... відкриває та розкриває контраверсійність предмету, тим самим роблячи його найбільш об'єктивним двигуном розвитку теорії [7].

Віднайдене в літературі поняття строку свідчить, що це – певний проміжок часу, звичайно визначений для кого-небудь, чого-небудь [8].

Таким чином, розумний строк постає перед нами геть не простим філософським інститутом, що потребує діалектичного осмислення його обов'язкової правової природи, духу. Без правильного розуміння вірної розумності будь-якого строку неможливе правильне застосування будь-якої норми права щодо врегулювання строків у кримінальному провадженні.

Нарешті, за нашою думкою, будь-який розумний строк у кримінальному провадженні – це строк, що необхідний для проведення певної процесуальної дії або прийняття певного процесуального рішення, максимальна межа якого хоча і може бути передбачена процесуальним правом, проте має бути додержаним у кожному випадку виключно таким чином, щоб максимально швидко і якісно наблизити реальне настання кожної із законодавчо закріплених цілей кримінального провадження.

Відповідно до ст. 3 ч. 1 п. 10 Кримінального процесуального кодексу України, кримінальне провадження, під час якого кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки, досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Отже будь-який строк, який означений на своєму початку внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, на своєму кінці – закриттям кримінального провадження, направленням до суду обвинувального акта або клопотання про застосування заходів медичного або виховного характеру, про звільнення особи від кримінальної відповідальності повинен бути розумним.

Але ж які саме риси, з огляду на які обставини або наслідки можна відрізнити розумний строк розслідування від нерозумного? Як суб'єктивно визначається наявність розумності такого строку та чи завжди така розумність є ідеальною або стовідсотковою? Нарешті, які наслідки можливі для учасників кримінального провадження в разі недодержання засади розумності строків досудового розслідування?

Кримінальний процес в Україні існує не заради банального існування, він має законодавчо встановлені завдання, зокрема:

- захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;
- охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з

тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Така юридична конструкція з нашої точки зору є послідовною, відповідає нормам Конституції України, але має особливості. Лише тільки у разі комплексного застосування у кожному можливому випадку завдань кримінального судочинства саме як єдиної та сталої конструкції допоможе досягти максимально ефективного врегулювання суспільних відносин у кримінальній процесуальній сфері.

Будь-яке з передбачених статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України завдань кримінального провадження може бути ефективно досягнуто тільки у разі комбінованого, повного застосування, із обов'язковим прагненням до забезпечення швидкого розслідування. В свою чергу швидкість проведення досудового розслідування у поєднанні із розумністю строків вимагає інтелектуального аналізу можливостей суб'єктів додержання строків у поєднанні з обставинами розслідуваної події або предмету доказування та іншими об'єктивними даними, які фактично впливають на швидкість. І хоча статтею 28 Кримінального процесуального кодексу України імперативно встановлено, що проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд, натомість вимога додержання розумності строків є чинною щодо всіх завдань кримінального судочинства. Сторона захисту, зокрема підозрюваний під час досудового розслідування, його захисник, маючи певні права і обов'язки знаходяться в рівних, конкурентних умовах по відношенню до учасників сторони обвинувачення – з огляду на загальні повноваження у кримінальному процесі, спеціальні права, що стосуються участі у певних процесуальних діях, можливості скористатися послугами судового експерта тощо. Але захист у кримінальному провадженні не зобов'язаний вживати заходів, спрямованих на додержання розумності строків як досудового розслідування, так і збору доказів захисту поза волею слідчого або прокурора.

Така реалія зумовлена проведенням кримінального розслідування саме учасниками сторони обвинувачення. Процесуальні рішення, які є як початком, так і закінченням досудового розслідування, вчиняються слідчим та прокурором, жодна не може бути вчинена підозрюваним або захисником. Від захисника не може прямо залежати закриття кримінального провадження

або закінчення досудового розслідування у інший передбачений законом спосіб – це виключна компетенція держави. Проте, відсутність у таких суспільних відносинах додаткових правових механізмів захисту підозрюваного від свавільного відношення слідчого і прокурора до розумності строків досудового розслідування може мати негативні наслідки у вигляді недосягнення таких завдань кримінального судочинства, як швидкість досудового розслідування, недопущення необґрунтованого процесуального примусу, незастосування належної процесуальної процедури та, як наслідок, – порушення прав і свобод учасників кримінального провадження.

Прокурор, дізнавшись про подію кримінального правопорушення, розпочав досудове розслідування, під час якого скористався можливостями кримінального процесу та звернувся до слідчого судді із клопотаннями про застосування заходів забезпечення провадження. В результаті, в межах строку досудового розслідування виникла ситуація наявності кримінального провадження, у якому прийнято рішення про повідомлення особі про підозру, застосування до підозрюваного запобіжного заходу, наприклад, у вигляді застави, застосування таких заходів забезпечення провадження, як арешт майна підозрюваного та арешт майна третьої особи, стосовно майна якої вирішується питання про арешт. Така слідча ситуація є доволі розповсюдженою, знаходиться у повній відповідності до норм кримінального процесуального права та у разі дотримання принципу розумності строків є запорукою успіху держави у досягнення належних завдань провадження. Натомість, кримінальне провадження, як і завжди, в даному випадку здійснюється учасниками сторони обвинувачення. Відповідно, у разі неприйняття будь-якого з можливих рішень про закінчення досудового розслідування, продовжують діяти всі застосовані заходи забезпечення кримінального провадження у справі – запобіжний захід у вигляді застави, арешт майна підозрюваного та третьої особи – адже всі вони за законом є безстроковими і мають спеціальні, ініціативні порядки скасування або припинення. Іншими словами, після закінчення «календарного» строку досудового розслідування, у разі неприйняття слідчим і прокурором рішення про його закінчення, заходи забезпечення кримінального провадження продовжують діяти. А у разі, коли сторона захисту, в результаті обрання відповідної стратегії або безініціативно не проявлятиме активної позиції з відновлення порушеного права, досягнута слідча ситуація відповідає критеріям глухого кута.

Така слідча ситуація є прикладом як раз таки «нерозумності» строку досудового розслідування. В даному випадку, з моменту закінчення строку досудового розслідування та дії заходів забезпечення провадження поза межами розслідування є нічим іншим, як необґрунтованим державним примусом; безпосередньо строк досудового розслідування за таких наслідків – є «нерозумним». Нажаль, сучасний кримінальний процес, як узгоджена система, не має будь-яких запобіжників або автоматичних правових механізмів для уникнення такого необґрунтованого безстрокового процесуального примусу.

Очевидно, що для уникнення описаних наслідків необхідне прийняття доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства щодо введення механізму автоматичного закриття кримінального провадження у формі, яка дозволить відновлювати всі обмежені права учасників досудового розслідування в день, наступний за днем закінчення досудового розслідування. Більш того, момент закінчення строків досудового розслідування, рівно як прийняття слідчим або прокурором рішення про закриття провадження, має мати наслідком скасування всіх заходів забезпечення кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Редакційна колегія: В.Я. Тацій, О.В. Капліна, О.Г. Шило. Видавництво Право, 2012. С. 14.
2. Словник української мови : в 11 томах. Том 3, 1972. Стор. 300.
3. Тлумачний словник основних філософських термінів, Віктор Петрушенко – Львів : Видавництво львівської політехніки, 2009. С. 177.
4. Тлумачний словник основних філософських термінів, Віктор Петрушенко, Львів, 2009. С. 177.
5. Философия. Энциклопедический словарь. В.А. Бачинин, Санкт-Петербург, 2005, С.189.
6. Тлумачний словник основних філософських термінів, Віктор Петрушенко, Львів, 2009. С. 139.
7. Философская энциклопедия, 5, главный редактор Ф.В. Константинов, издательство «Советская энциклопедия», 1970. С. 400-401.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови. П.М. Мовчан, В.В. Нікмчук, В.Ф. Клічак. К., 2009. С. 1127.